

Aktuálnosť problému človeka vo všeobecnej a v jeho etickom rozmere osobitne vystupuje v súčasnosti výrazne do popredia, a to tak v súvislosti s dynamickou súčasných sociálnych premien, ako aj v súvislosti s ideologickou konfrontáciou medzi marxisticko-leninskou filozofiou a rôznymi prúdmi buržoáznej filozofie. Táto aktuálnosť je však podmienená aj potrebami vyplývajúcimi z rozvoja socialistickej spoločnosti. Doterajšie teoretické rozpracovanie uvedených otázok, najmä v oblasti etiky, stále ešte zaostáva za potrebami. V týchto súvislostiach možno hodnotiť ako výrazný edičný a teoretický čin vydanie publikácie, ktorú v spolupráci pripravili kolektív sovietskych a bulharských autorov (St. Angelov, L. Dramalijev, M. G. Žurvakov, A. G. Charčev, A. F. Šiškin, K. A. Schwarzmann, N. Mizov, D. M. Archangelskij, T. Džafarli, O. G. Drobnickij, B. Vičev, V. P. Kobľakov, L. V. Konovalov, D. Georgijev, B. Vičev, L. Dramalijev, A. J. Titarenko, G. G. Kvasov, B. Momov; autorov uvádzame podľa poradia autorstva jednotlivých kapitol).

Výsledkom tohto kolektívneho úsilia je systematický a komplexný výklad základných otázok marxisticko-leninskej etiky v knihe s názvom *Predmet i sistema etiki* (Moskva-Sofia 1973, 371 strán).

Práca uvedeného kolektívu je serióznym prínosom k rozpracovaniu teoretickej etiky. Je preniknutá úsilím nielen opakovať známe pravdy, ale predovšetkým tvorivo preskúmať závažné etické problémy a posúdiť podnety, ktoré ich riešenia obsahujú. Kladieme si za cieľ preskúmať miesto etiky v systéme vedeckého poznania, jej metodologické základy, filozofické otázky, pojmový aparát atď. Hoci celá práca programovo sleduje skúmanie problémov teoretickej etiky, neobchádza otázky jej súvislosti s normatívnou rovinou etiky. Charakteristickou črtou práce je integračný prístup z hľadiska súvislosti etiky a filozofie, sociológie,

teórie práva, politiky, pedagogiky, estetiky a psychológie. Hoci prácu napísal kolektív autorov, nejde o obvyklý typ zborníka, ale v podstate o jednotne a programovo zamerané kolektívne dielo. Autori sa dotkli veľkého počtu otázok, ktorým sa dosiaľ nevenovala veľká pozornosť, ale o ktorých sa často diskutuje (napr. vymedzenie predmetu etiky, etické kategórie, špecifiká fenoménu morálky, historickosť a logickosť v etickom poznávaní, vzťah morálky a sociálnej psychiky, vzťah etiky a estetiky atď.).

Štrnásť kapitol knihy tvorí kompaktný celok, v ktorom sa prelínajú otázky miesta etiky v systéme vedeckého poznania, vzťah etiky a morálky, svetonázoru a morálky, politiky, sociálnej psychiky, pedagogiky, psychológie a morálky i teoretické otázky mravnej výchovy.

Oceniť spravodlivo knihu s takým širokým zámerom, aký má nepochybne spoločná práca sovietskych a bulharských autorov, nie je iste ľahkou úlohou. Veď recenzný prístup má svoje obmedzenia a navyše ide o individuálne stanovisko k výsledku kolektívneho poznania. Preto si kladieme za hlavný cieľ upozorniť na túto prácu, ktorá by mala podnietiť záujem o hlbší prístup k otázkam rozvoja marxisticko-leninskej etiky aj u nás.

Z celkovej škály problémov, ktoré autori predkladajú, je zrejme, že ich hlavným cieľom bolo tak teoretické riešenie etických problémov, ako aj ich zrozumiteľný výklad z hľadiska morálnych potrieb socialistickej spoločnosti. Na báze rovnakých filozoficko-metodologických princípov rôzni autori prichádzajú k veľmi zaujímavým a v mnohých prípadoch polemizujúcim záverom. Na pozadí historicko-teoretických problémov sa snažia vysvetliť systematické prvky v etike a veľmi plasticky nastoľujú závažné, diskutabilné a predovšetkým aktuálne problémy. Keďže problémy, ktoré publikácia rieši, sú značne

rozsiahle, dotkneme sa iba tých, ktoré pokladáme za najzávažnejšie a najaktuálnejšie.

Už v úvode knihy autori venujú pozornosť stále otvoreným problémom človeka 20. stor., jeho úlohe v spoločnosti a z toho vyplývajúceho morálnemu vedomiu a morálnemu konaniu. Nastolenie takého závažného problému provokuje autorov zamyslieť sa nad ľudským morálnym konaním v podmienkach urýchlenej dynamiky sociálnych procesov a nebývalého pokroku vedy a techniky. Súčasne vychádzajú z toho, že „nový socialistický systém vyžaduje i opodstatňuje nový typ medziľudských vzťahov. So vznikom a rozvojom nových socialistických vzťahov sa ustavične rozširuje i sféra pôsobnosti morálneho faktora v spoločnosti“ (s. 35). Toto všetko implikuje vyriešenie problematiky kritéria zodpovednosti človeka za svoje konanie, problémy skutočne reálnej morálnej slobody človeka, ako aj vyriešenie otázky modelu harmonického rozvoja ľudskej osobnosti atď. Rozvinutie výskumu týchto a ďalších aktuálnych otázok v marxisticko-leninskej etike si vyžaduje uplatnenie „tak sily abstraktno-logickej analýzy, ako aj konkrétneho etického výskumu“. Pritom práca zdôrazňuje osobitný význam „konkrétnych etických výskumov s využitím sociologických metód“ (s. 34) pre ďalší rozvoj teórie marxisticko-leninskej etiky. Táto požiadavka vychádza z predpokladu, že konkrétne etické výskumy „uľahčia prácu na objasnení systému etických pojmov a kategórií“ (tamže). Rozvoj etiky ako vedy predpokladá teda, aby sa jej zovšeobecnenia opierali o konkrétne znalosť faktorov o fenoméne morálky vôbec a v podmienkach socialistickej spoločnosti osobitne, ak sa nemá etika uberať abstraktno-špekulatívnou cestou. Avšak na druhej strane ju nemožno redukovať na deskriptívno-empirickú disciplínu v podobe sociológie morálky. Preto práca predpokladá ako jednoznačné východisko komplexný prístup, opierajúci sa metodologicky o marxisticko-leninskú filozofiu.

Práca, najmä v kapitole *O nevyhnutnosti členenia etiky na všeobecnú filozofickú teóriu a čiastkové disciplíny*, obsahuje zdôvodnené kritické stanovisko k možným redukciám etiky napr. na sociológiu morálky alebo axiológiu morálky, lebo tieto čiastkové prístupy neumožňujú postihnúť fenomén morálky vcelku a jeho podstatu ako spoločenský jav. V práci sa okrem iného vymedzuje tento vzťah takto: „Je možné povedať, že ak čiastkový vedecký etický aspekt je určený parciálnymi zákonitosťami morálky a využíva dialektické zákonitosti ako svoju metodologickú základňu, filozofický aspekt je bezprostredne určený dialektickými zákonitosťami morálky. No filozofický aspekt neznamená len skúmanie metodologických problémov morálky, ale obsahuje aj objasnenie a skúmanie podstaty, jadra morálky ako spoločenského fenoménu a súboru morálnych vzťahov“ (s. 50—51).

Týmto problémom je venovaná aj piata kapitola *O systéme vedeckého poznania morálky*, ktorá v uvedenom zmysle rieši otázky vzťahu filozofie morálky, sociológie morálky, psychológie morálky, histórie morálky a etiky. Hoci nejde o doriešené otázky, ich teoretická podnietenosť je evidentná.

V podstate pre celú prácu, ale najmä pre jej teoreticky všeobecnejšie úvodné kapitoly je charakteristické, že autori skúmajú človeka ako aktívny subjekt morálky. Východiskovou tézou práce je človek ako aktér hrajúci centrálnu úlohu, pričom ide o človeka ako sociálnu bytosť, a nie abstraktné individuum. Pridržiavajúc sa teoretickej roviny uvažovania, podrobujú jednotlivé myšlienky klasikov marxizmu-leninizmu (Marxa, Engelsa a Lenina) rozboru v sledovaných etických súvislostiach. „Je pochopiteľné, že človek sa stáva časťou prírody, avšak nielenže sa jej prispôbuje, ale aktívne sa zapája do jej premeny — a to cez svoje záujmy, potreby, ktoré realizuje ako sociálna bytosť...“ (s. 21). Situovanie človeka do pozície prírodno-sociálnej bytosti nastoľuje veľmi pružne i ďal-

šie aktuálne problémy, ako problémy morálnej slobody, vzťah jednotlivca a spoločnosti, cti, spravodlivosti, humanizmu a napokon aj morálneho ideálu, ktoré však autori kriticky konfrontujú so stanoviskami súčasných západných buržoáznych etík. Dávajú tak možnosť nazrieť i do teoretického prístupu v riešení týchto problémov u nemarxistických predstaviteľov, ako sú napr. G. E. Moore, Y. Kerner, A. H. Pritchard, C. D. Broad, C. Welleman a iní, a podrobujú ich vecnej kritike najmä v kapitole *Etické kategórie*. Aj v súvislosti s kritikou etických koncepcií v buržoáznej filozofii autori zdôrazňujú, že špecializácia vedeckého poznania s tendenciou deliť vedy na stále menšie a menšie „časti“, spojená s formalizáciou vedy, má v buržoáznej spoločnosti svoj rub. Predstavitelia západných etických smerov skúmajú etické kategórie, ktoré tvoria hybnú páku celého systému, ako spôsoby používania jazyka (napr. „analytická škola“). Touto svojou metaetikou akoby chceli odideologizovať etiku (nehovoriac o tom, že už samo úsilie zbaviť sa ideológiou je vlastne ideológiou) a zakryť boj ideí v danej spoločnosti. Týmto spôsobom sa však nemôžu zbaviť tých problémov, ktoré majú miesto v klasickej filozofii a etike, pretože nemožno zabúdať na svetonázorovú a ideologickú povahu morálneho vedomia a morálnych vzťahov. A táto povaha morálky sa nemôže strácať za formalizáciou objektu výskumu. Túto stránku problémov autori zdôrazňujú najmä v kapitolách *Etické kategórie a Morálka a svetonázor*.

Kritika neopozitivistického poňatia etiky ukazuje, že abstraktný prístup k etickým pojmom a analýza morálnych pojmov a súdov bez ich objektívneho obsahu vedie k odtrhnutiu etiky od reálnych spoločenských vzťahov a znemožňuje pochopiť morálku ako sociálny fenomén, jeho zákonitosti a funkcie. Logickým dôsledkom takéhoto poňatia morálky je hľadanie východiska v intuitivistickom výklade morálnych javov v rámci tzv. deontologickej školy (napr. Moore, Kerner, Broad a iní), po-

kladanie morálnych pojmov za „pseudo-pojmy“ v koncepcii lingvistickej analýzy (napr. C. Welleman), emotívno-axiologický a utilitaristický výklad morálky v pragmatizme (napr. J. Dewey) a pod.

Kapitola *Etické kategórie* dáva navyše odpoveď na otázky „čo je vlastne etická kategória“, „aký je jej logicko-konstruktívny systém“, „aký je jej vzťah k iným kategóriám“. Autori vychádzajú z Leninovho poňatia kategórií, ktoré „ako vedecké pojmy odrážajú objektívne existujúce, vystupujúce v konkrétnych podmienkach ako nevyhnutné, zákonité“ (s. 166). Prítom poňatie etických kategórií v práci nie je zjednodušené, ani všeobecné, ale ide v ňom o snahu vyjadriť ich špecifiku vo vzťahu k špecifike morálky. Vyjadruje to napr. táto charakteristika etických kategórií: „Deskriptívnosť etických kategórií fixuje skutočné, ale ich hodnotový a normatívny charakter odráža vzťah ku skutočnému z pozícií požadovaného, v čom je vyjadrená ohromná programujúca a stimulujúca úloha morálneho vedomia. Skutočné a požadované sa nachádzajú v zložitom vzájomnom dialektickom vzťahu. Požadované nie je a priori postulovaný model možného správania, je výsledkom a dôsledkom vývinu reálne existujúcich spoločenských pomerov“ (s. 167). Aj keď ide o zložité javy a súvislosti, „kategória má byť čo najvšeobecnejšia, čo najjednoduchšia a čo najvýstižnejšia, aby bola schopná plniť funkciu základu celého systému. Dogmatizmus a nános individualizmu nemožno v tomto prípade tolerovať...“ (s. 152) — to je odpoveď D. M. Archangel'ského G. E. Moorevi, G. Kernerovi, G. Pritchardovi, W. Rossovi, D. Parkerovi, L. Reedovi a ďalším.

Rovnako pozoruhodné a podnetné momenty obsahuje i kapitola *Morálka a sociálna psychika ako regulátory ľudského správania sa*. Autor tejto kapitoly — Drobnickij — rieši problém vzťahu morálky a sociálnej psychiky. V sociálno-psychologickom aspekte charakterizuje morálku ako normatívno-hodnotové echo korelácie človeka a sociálnych záujmov. Podrobne ro-

zoberá štruktúru a podstatu morálnych noriem, morálnych hodnôt a sociálnej psychiky. „... Morálna norma je základnou bunkou celej štruktúry morálneho systému...“ (s. 220), lebo označuje „hranice možného v správaní osobnosti, v jej vzájomnom vzťahu k druhým ľuďom, slúži ako základ alebo miera pri hodnotení správania“ (s. 220). Sociálna psychika v porovnaní s morálkou a celým jej aparátom je oveľa variabilnejšia, mobilnejšia a mnohotvárnejšia. Práve preto rozličné formy myslenia, sociopsychické stavy môžu existovať vnútri tej istej štruktúry morálneho systému. A naopak, existencia rozličných duševných stavov, pocitov, túžob, nálad atď. môže byť podmienená rôznorodosťou sociálnej sféry a existujúcich tried, ktorých správanie je regulované opozičnými morálnymi normami. Z toho vyplýva, že sociálna psychika je veľmi pozoruhodná svojou vnútornou organizáciou, koordináciou svojich elementov, ako aj vysokou dynamickosťou a závislosťou od situácie. Práve preto rôzne sociopsychické formácie môžu aktivovať morálne konanie, ale aj odchyľovať sa od reálnych morálnych hodnôt. Autor uzatvára kapitolu pozoruhodným záverom a konštatuje, že nové medzivzťahy človeka a spoločenského záujmu menia celú náplň sociálnej psychiky a budujú a rozvíjajú spoločenskú aktivitu, zmysel pre povinnosť, zodpovednosť a socialistickú disciplínu. Sociálna psychika vytvára sui generis duševný filter pre percepciu morálnych hodnôt. Táto kapitola názorne svedčí o tom, že ak v celej koncepcii práce autori odmietajú jednostranný psychologizmus vo výklade morálky, na druhej strane je všestranná analýza fenoménu morálky zastúpená v knihe práve podnetnou kapitolou Drobnického.

V kapitole *Princíp jednoty historického a logického v etickom poznaní* sa originálnym spôsobom rieši otázka nevyhnutnosti aplikácie tohto princípu na morálnu sféru.

Sociálny fenomén morálky je jednotou stabilných a meniacich sa komponentov, teda jednotou logického a historického, ktoré vzájomným prepletaním dávajú neprestajne náplň morálnym vzťahom a celému obsahu kategórií. Autori zdôrazňujú preto jednak potrebu historického štúdia morálneho fenoménu, ako aj jeho logickú analýzu. Historické a logické v etickom poznaní nechápu izolovane, ale práve naopak, ako živú potrebu spoločenskej praxe, ktorá musí byť východiskom a zdrojom podnetov ďalšieho rozvoja etiky.

Súčasne pokladáme za potrebné zdôrazniť ešte jednu prednosť práce, že princípy jednoty teórie a praxe nie je v nej iba deklarovaný, ale uplatňuje sa naplno a v pravom zmysle slova. Autori sa predstavujú ako filozofi, ktorí vybrali zo širokej škály etických problémov tie najpodstatnejšie, dominujúce otázky a filozoficky ich nastolili. Nielen preto, že k nim filozofia má čo povedať, ale najmä preto, že sa z iných pozícií nedajú úplne zodpovedať. Každý z autorov zasahuje do samého jadra morálnej praxe, pre ktorú z nich vyplývajú bezprostredné dôsledky. Toto pospájanie je veľmi výrazné aj v záverečnej kapitole venovanej teoretickým otázkam mravnej výchovy.

Ďalej je potrebné zmieniť sa o sústavnom a dôslednom úsilí hľadať marxistické východiská pre riešenie filozofickej i špecifickej problematiky v oblasti etiky. Autori sa nespokojujú so zaužívanými prístupmi, ale hľadajú prístup, ktorý by bol najoptimálnejší. Tým, pochopiteľne, nabádajú čitateľa zaujať a overiť si vlastný postoj.

Bolo by užitočné preložiť knihu do slovenčiny. Mohla by slúžiť ako vhodná pomôcka pri prehľbovaní výuky marxistickej etiky. Tým viac, že ide o veľmi aktuálnu problematiku, u nás nedostatočne podchytenú primeranou literatúrou.

A. Klimeková